

Споменка Р. Кузмановић, мр
ЈУ Народна и универзитетска
библиотека Републике Српске
spomenka.kuzmanovic@nub.rs

УДК: 091(497.6)“04/14“
DOI: 10.7251/BSCSR1405203K

РУКОПИСНО БЛАГО СРЕДЊОВИЈЕКОВНЕ БОСНЕ

Сажетак: У раду је дат кратак приказ рукописног наслеђа средњовијековне Босне. Рукописно наслеђе састоји се прије свега од рукописних књига које нису оригинална дјела, већ преписи са предложака, а писане су глагољицом или ћирилицом. Углавном су то старословенски преводи новозавјетних књига Светог писма. Поред рукописних књига средњовијековно писано наслеђе чине и епиграфски споменици (стећци) и дипломатичка грађа Истраживање средњовијековног рукописног наслеђа Босне има за циљ приказивање културне прошлости и почетак писмености на тлу средњовијековне Босне, оно је уједно и једино свједочанство о томе.

Кључне ријечи: рукопис, кодекс, средњи вијек, средњовијековна босанска књижевност

Настанак и облик књиге у средњем вијеку

Рана појава писмености у средњовијековној Босни доказује се ћирилским натписом на Хумачкој плочи с почетка 11. вијека откривеној код Хумца у Херцеговини (област која је тек три вијека касније припојена Босни).

Под српском књижевношћу у средњовијековној Босни и Херцеговини подразумева се књижевност једног за српску средњовековну културу типичног круга обележеног, с једне стране, границама средњовековне босанске државе у временском распону од 12. до 14. века, а са друге стране, византијском православном цивилизацијом. Од В. Јагића до Д. Богдановића постоји сагласност да је средњовековна рукописна традиција у Босни до Турске окупације интегрални део српске књижевности с којом се уклапа у зајед-

ничку византијско-словенску православну књижевност без обзира на посебне верске и црквене прилике у средњовековној босанској држави (Драгојловић 2009: 84).

Истинско обиљежје Средњег вијека је књига писана руком – манускрипт. Суштинска разлика између данашње књиге и рукописне је у појму ауторства, она није била ауторско, индивидуално дјело које је доминантно у нашем времену. Писац је заправо писар божанске ријечи, путем писања искупљује своје гријехе и постиже виши ниво духовности. Он се писањем не прихвата својом одлуком, него вољом онога за кога се књига пише. То може бити краљ, црквени веледостојник, свакако неко ко је својом ријечи и образовањем далеко изнад писара. У средњовијековним књигама текст је писан у континуитету, тј. ријечи нису растављане. Нема великих слова на почетку реченице ни када су властита имена у питању, осим појединих иницијала, тј. истакнутих слова обично писаних црвеном бојом (киновар), њима се означавала цјелина или пасус.

Поред писара постојали су и илуминатори, који су за разлику од писара који црним мастилом исписују основни текст рукописа, израђивали почетне дијелове поглавља, иницијале и заставице, обично црвеним и плавим мастилом.

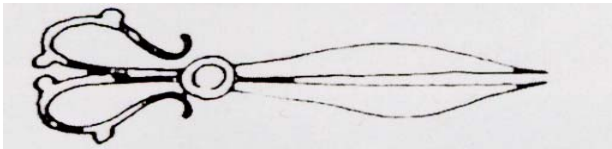
Највећи број књига служио је у религиозне сврхе, у црквама се из њих читало, а основна књига средњовијековне културе била је Библија.¹

¹ Библија, Свето писмо – у канонском саставу Старог и Новог завјета основна је сакрална књига Хришћанства. Разнородни текстови који чине Библију настали су између 15. вијека п. н. е. и 2. вијека н. е, на хебрејском и армејском језику (Стари завјет), односно старогрчком и армејском (Нови завјет). Кроз цијели Средњи вијек текст Библије не јавља се као јединствена књига, нити се заједно јављају Стари и Нови завјет. Сама Црква подијелила је текст појединих књига на мање одјелке, који су се могли прочитати у току једног обреда или службе: то су исјечци или перикоде који се на старословенском зову зачела.

Писало се на пергаменту² и папиру,³ а основни облик књиге био је кодекс.⁴

Материјал за писање

У средњем вијеку најчешће се писало трском,⁵ док је птичије перо каснијег датума, нема га представљеног у ликовној умјетности. Писарске грешке исправљале су се ножем или сунђером. Прије него што би се почело са писањем листови пергамент су се најприје морали ишпартати, тј. морале су се извући линије за маргине и редове. За ту сврху користио се шестар, лењир, хараксало и шилце. Шестаром се одређивало једнако растојање између редова, док су се лењиром повезивале тачке одређене шестаром, а онда су за све листове повлачене линије тупим сјечивом, хараксалом (сјечиво је морало бити кришкастог облика, или у облику точкића).

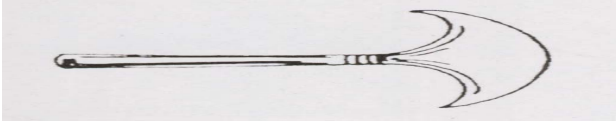
Шестар

²Пергамент - обрађена животињска кожа, овчија, телеће, козија, свињска. Користи се од 2. вијека п. н. е. На пергаменту се могло писати са обје стране. Најцијењенији пергамент био је од мртворођених јагањаца, тзв. *Девичанска кожа*. За обимну књигу било је потребно око 400 овчијих кожа.

³ Кодекс – више свешчица од пергаменту увезаних у корице између двије дрвене плоче које су пресвучене кожом. Тринион – свешчица од шест листова, бинион - свешчица од четири листа, тетрада или кватернион – свешчица од осам листова.

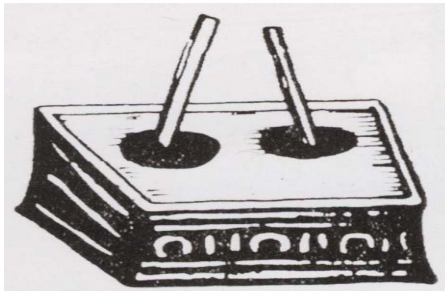
⁴ Папир - пронађен у Кини почетком 2. вијека п. н. е, изумио га је Монг Тијан, израђивао га је од коре дрвета и мљевене ланене тканине. Папир сличан данашњем откривен је тек 300 год. касније – мандарин Чаи Луну правио је папир од дудове коре, мљевене конопље, лана.

⁵ Каламус је сасушена и препарирана трска укусо засјечена при врху писарским ножем.

Хараксало

Средњовијековни писари користили су више врста мастила, а сама вјештина прављења мастила обично се преносила усменим путем, мада постоје и збирке записаних рецепата за прављење мастила. О средњовијековним писарима мало се зна, највећим дијелом су били анонимни, мада је било и оних који су остављали своје податке. *Писали су обично по наруџби или благослову, никад по сопственој жељи, бар не формално* (Столић, Макуљевић 2004: 435). Први српски записи за прављење мастила могу се пратити од 15. вијека, обично носе назив типик (правило). Један од тих рецепата гласи овако: *Врзило осуши и стави у шкољку, налиј преко њега јајетово беланце и мало стипсе и смоквиног млека 4 капи и мало сирћета – Помешај и пиши* (Столић, Макуљевић 2004: 435).

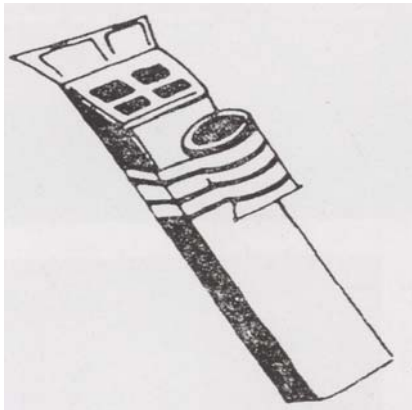

Мастионица

Тако направљено мастило чувало се у стакленим боцама – ампулама, из којих се сипало у мастионицу, али само одређена количина која је била потребна за писање (јер би оно брзо извјетрило).

Црно или мрко мастило користило се за писање основног текста, док су се заглавља тј. наслови, иницијали исписивала црвеним мастилом (које се још звало киновар или врзило) и плавим мастилом (лазур). За ту сврху користило се и зелено (чивит) и окер (орха) мастило, а неријетко и злато.

Поред овог стандардног материјала за писање користио се и дивит. Он је спадао у дијачки прибор и састојао се из два дијела: тоболца, у коме су држана пера, и мање посуде за мастило, која се причвршћивала на тоболац помоћу кожних трака тако да отвор мастионице буде на истој страни као и отвор тоболца. При раду писари су обично дивит држали под лијевим пазухом, да би се лакше умакало у мастионицу.

Дивит

Рукописно благо

На самом почетку проучавања босанске средњовијеконе књижевности суочавамо се са чињеницом да је веома мали број сачуваних дјела било које врсте. Пошто се ова књижевност није обнављала нити су се стварала нова дје-

ла, постојеће књиге су пропадале и губиле се. Сачувано је свега 23 кодекса. Најстарији сачувани рукописи потичу из 13. и 14. вијека. Једини сачувани рукопис који се данас налази у Босни је *Чајничко јеванђеље*. Остатак рукописа налази се у Србији, Хрватској, Русији, Македонији, Ирској и Италији.

Већина кодекса писана је на пергаменту, само су три на папиру (*Јеванђеље из Довоље, Белићеви листићи и Радосављево зборник*). Сви кодекси су малог формата, тзв. осмина (осим једног *Григорович Гињфердингових одломака*) и углавном не прелазе формат (20 x 15 cm).

Највећи дио кодекса чине четворојеванђеља⁶ или њихови одломци, само су два комплетни апостоли.⁷

У свега четири кодекса (*Хваловом и Радосављево зборнику, Припковићевом и Баталовом јеванђељу*) није уништен и пропао крај књиге, па је тако у њима сачуван и колофон, завршни текст писара у којем се дају основни подаци о личности за коју је кодекс писан, о времену писања, те о самом писару.

Дивошево јеванђеље

Јеванђеље је пронађено у цркви Св. Николе у Подврху код Бијелог Поља на Лиму (некадашња територија босанске државе). Данас се налази на Цетињу у манастирској

⁶ Јеванђеље – новозавјетни текстови у којима се описује живот Исуса Христа и излаже његово учење. Канонска су четири јеванђеља по Матеји, Марку, Луки и Јовану, док се остала сматрају апокрифним.

Четворојеванђеље садржи читаве текстове четири јеванђеља, обично са предговором на почетку, а синаксаром, месецословом и упутством за читање у годишњем циклусу, на крају.

⁷ Апостол – новозавјетна књига, која садржи текст Дела апостолских и посланица светих апостола Јакова, Петра, Јована, Јуде и Павла. Јавља се као: апостол изборни, праксапостол, састављен од читања (лекција) аналогно ономе у изборном јеванђељу или као апостол пуног текста, који садржи читања за сваки дан у току цијеле литургијске године.

ризници. Први податак о јеванђељу потиче од историчара уметности Ј. Ђурић и Р. Иванишевић, (в. Куна 1975: 99), а прву детаљну анализу рукописа извршила је Ирена Грицкат у чланку у *Јужнословенском филологу*.

Од цијеле књиге сачувано је само 187 листова, формата (22,5 x 16,5 cm), једностубачно је. Самом датирању рукописа помаже и име Дивоша Тихорадића које је записано у маргинама и по ком је и добило име. Он је позната историјска личност, поменут је у двјема повељама бана Стјепана Котроманића 1332. и 1333. године.

Дивошево јеванђеље

Манојлово (Мостарско јеванђеље)

Јеванђеље се данас налази у архиву Српске академије наука и уметности у Београду. Јеванђеље је оштећено ватром, малог формата (10,5 x 10 cm), писано је на пергаменту. Крајем 19. вијека налазило се у Мостару у посједу породице Иванишевић, а јавност је за рукопис први пут сазнала у тексту В. Облака. Посебну пажњу у овом рукопису свратио је на себе запис на маргини у којем се спо-

миње писар Манојло,⁸ по којем је рукопис и добио име. Највише је о рукопису истраживао Михаил Михајлович Сперански, детаљно га је обрадио у студији под називом *Манојлово босанско јеванђеље* у Варшави 1906. године.

Радосављево зборник

Зборник се данас налази у Ватикану гдје је доспио 1902. године. Прије него је доспио у Ватиканску библиотеку рукопис је био у власништву Матеје Сивића, каноника у Осору. Име је добио по Радосаву крстијанину, који га је писао за Госјава крстијанина и о томе записао податке у колофону. Радослав није навео мјесто и годину писања, али је навео вријеме писања, тј. да је писан у вријеме краља Томаша и дида Ратка. Краљ Стјепан Томаш владао је Босном од 1443. до 1461. године, у доба посљедњег босанског краља, када се босанска држава распала. Рукопис је писан на папиру ћирилицом, а повезан је у кожу и картон, при чему су додана по три листа папира сприједом и страга. Рукопис се састоји од шездесет листова, формата (14, 3 x 11 cm), текст је писан црном тинтом, а наслови и велика слова црвеном.

⁸ Према архивским документима позната су два Манојла. За једног Манојла Грка утврђено је да је умро у Котору прије 1335, што би се у доброј мјери подударало с претпостављеним временом писања рукописа. Други Манојло Грк се помиње по доласку у Дубровник 1367. године. (Максимовић 1983: 114).

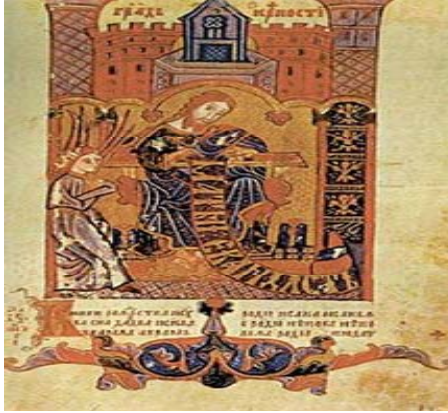

Радосављев зборник

Хвалов зборник

Зборник се данас налази у Универзитетској библиотеци у Болоњи. Претпоставља се да је рукопис стигао у Болоњску библиотеку преко папе Бенедикта 14. који је рукопис добио од познатог италијанског лингвисте Ђиасота Фасциолатија у 18. вијеку. На темељу ових података, а према изворима Х. Куне, вјерује се да су Хрвојеви наследници послје пада Босне, крајем 15. вијека емигрирали на југ и да су кодекс као породичну драгоценост понијели са собом, чему је погодновао и мален формат кодекса (Куна 1975б: 89). Писан је за Хрвоја Вукчића Хрватинића, босанског војводу и у то вријеме значајног феудалца. Његов писар Хвал крстијанин, по ком је и добио име, оставио је податке о себи наручиоцу колофону.

Рукопис има 359 листова, писан је на пергаменту, формат му је мала осмина (17 x 11 cm). Први пут се помиње у дјелу Ј. Добровског, већ 1822. год, а Франц Миклошић 1858. године штампа колофон. Најзначајнији допринос изучавању *Хваловога зборника* остварио је Ђ. Даничић, који је већ 1871. године дао опис и језичку анализу Зборника, а затим је штампао и комплетан текст Апокалипсе.

Хвалов зборник

Млетачки зборник

Зборник се данас налази у библиотеци *Марциана* у Венецији. Први помен о рукопису забиљежен је 1719. године у *Catalogus et Index Codicum Orientalium*, под насловом *Codices serviani et russi*. *Млетачки зборник* је једнако занимљив као и *Хвалов зборник*, на жалост није цио сачуван. Није познато ко је писар ни личност за коју је писан. По илуминацији која је врло раскошна претпоставља се да је наручилац значајна особа. Писан је на пергаменту и на папиру, формата (19,5 - 13 cm), двостубачно.

Млетачки зборник

Баталово јеванђеље

Јеванђеље се данас налази у Лењинграду. Наручилац рукописа је тепачија Батал, регистрован је на чак десетак повеља од 14. до 15. вијека.

Једно вријеме рукопис се налазио у Македонији. Не зна се како је стигао тамо, али се претпоставља да је рукопис у то вријеме био углавном сачуван. Према писању Х. Куне, а према изворима Соловјева, рукопис је у Македонији био у посједу учитеља Мелединова који је живио у селу Кучук. Х. Куна, даље наводи да је рукопис у Лењинград стигао 1859. године преко Севастјанова (в. Куна 1975б: 133). Рукопис је у Русији први запазио Ј. Стојановић и објавио га у *Старинама*. Стојановић је 1902. године објавио и колофон Баталовог јеванђеља у *Старим записима и натписима I*. Од првобитног кодекса сачувана су само четири листа са самог краја. По обиму (формат је 20,5 x 13,5) једно од најмањих јеванђеља, али уједно и једно од најзначајнијих.

Оно што кодекс чини вриједним јесте колофон и попис лица за које се претпоставља на темељу доданог текста уз попис главе да представљају дједове тј. поглаваре Цркве босанске до времена писања рукописа (Куна 1975б: 133).

Никољско јеванђеље

Јеванђеље се данас налази у библиотеци Честера Битија⁹ у Даблину. Некад се налазило у манастиру Никољу. Рукопис је раније чуван у Народној библиотеци у Београду, нестао је за вријеме Првог свјетског рата. Није познато како је рукопис стигао у Даблин, гдје га је открио Владимир Мошин шеф Археографског одјељења Народне библиотеке Србије. О рукопису је послѣ Вука С. Карацића први опис дао Алекса Вукомановић професор београдског Лицеја. Рукопис је чинио оставинску масу покојног Вукомановића о којој су се старали Вук и Сава Сретеновић професор Саминарија. За рукопис се заинтересовао и Ћ. Даничић који га је издао 1864. године у Београду, штампан је у Државној штампарији, црквеном ћирилицом. Према Даничићевим записима први помен Никољског јеванђеља потиче од Вука Стефановића Карацића, који је и пронашао кодекс у манастиру Никоље у Овчарско-кабларској клисури, а свој налаз објавио у *Даници*. Даничић послѣ штампања није кодекс вратио манастиру већ га је дао Народној библиотеци у Београду, одакле је 1914. године са још 56

⁹ Сер Частер Бити рођен је у Њујорку 1875. године. Похађао је Универзитет Принстон и Универзитет Колумбија, гдје је дипломирао као рударски инжењер. Од раних година је колекционар, а од прве жене Грејс Рикард из Денвера, наслиједио је значајну библиотеку. Путовање са другом женом у Египат заинтересовало га је за арапске рукописе, а након путовања на Блиски исток интересује се и за кинеску и јапанску умјетност. Након смјењивања британског премијера Винстона Черчила сели се у Ирску, гдје уз подршку Ирских дипломата, 1950. године оснива своју збирку у Даблину. Тамо је подигао малу намјенску библиотеку коју је отворио истраживачима 1953. године. Његова библиотека постала је јавно добро – Задужбина 1960. године.

раритета евакуисано према Нишу гдје му се губи траг, све док га Мошин није открио у Даблину. Рукопис је 1903. године забиљежио у *Каталогу* Народне библиотеке у Београду Љубомир Стојановић, то је уједно и једини траг да је рукопис био у библиотеци. Кодекс је писан крајем 14. вијека.

Никољско јеванђеље

Рукопис је сачуван готово у цјелини, недостаје му неколико листова, два из Јеванђеља по Луки, један лист из Јеванђеља по Јовану, те сам крај кодекса. Није сачуван колофон, а с њим и подаци о писару, наручиоцу и времену и мјесту писања. Формат му је мала осмина (16,5 x 10,5 cm), има укупно 147 листова (Драгојловић 2009: 112).

Рукопис није враћен у Србију јер је заведен као босански рукопис, али је 2005. године НБС добила дигиталне копије у боји.

Вруточко јеванђеље

Вруточко или *Грујићево четворојеванђеље* данас је у Скопљу. Није познато како је кодекс из источне Херцеговине стигао у Македонију. Нађен је у селу Врутоку код Гостивара. Рукопис се тада налазио у посједу породице

Поповски. Дуго је био неприступачан за научно проучавање јер власник није дозвољавао мирофилмовање, а ни да се рукопис отуђи. Прве податке о рукопису дао је Р. М. Грујић у *Зборнику лингвистичких и филолошких расправа у част А. Белића*.

Према Грујићевом опису рукопис је писан на пергаменту, формата (17,9 x 11,8 cm), није сачуван у цјелини, а у времену када је пронађен листови су били испретурани, што је резултат каснијег увезивања већ распаднутог рукописа. Даље претпоставља да је ово јеванђеље писано 1375. године (Грујић 1937: 262 - 298).

Даничићево јеванђеље

Даничићево јеванђеље или *Друго Београдско јеванђеље*, налазило се у Народној библиотеци Србије све до бомбардовања Београда 6. априла 1941. године када је изгорјела Народна библиотека, а са њом и рукопис.

Ђура Даничић је издајући *Никољско јеванђеље* 1864. године штампао разлике (варијанте) овог јеванђеља према Никољском, те је тако омогућио једини траг јеванђељу. На основу тога је јеванђеље и добило име. Према Даничићевим записима штампано је на пергаменту, мале осмине, листови су мањи него у Никољском. Од рукописа је било сачувано 199 листова са по 20-21 ретком на страници, једностубачно је (Драгојловић 2009: 221).

Треће београдско

Јеванђеље је изгубљено у пожару Народне библиотеке 1941. године, тако да се данас располаже малим бројем података. Детаљније га је обрадио П. А. Лавров 1914. године, а први пут је поменуто у каталогу Љ. Стојановића уз *Никољско* и *Даничићево јеванђеље*. Стојановић је у

Каталогу објавио текст првог сачуваног листа. Према његовим наводима писано је на пергаменту, бројало је 136 листова, имало је 21 редак на страници, нигдје није наведен тачан податак о формату. Стојановић даље сматра да је писано у 14. вијеку и да је старије од *Даничићевог* и *Никољског јеванђеља* (Драгојловић 2009: 118).

Срећковићево јеванђеље

Срећковићево јеванђеље припада групи кодекса који су изгубљени и о којима су подаци непотпуни и недовољни. Данас се само два листа налазе у Русији у Музеју старина у Тверу (Каљинград).

Рукопис је припадао београдском историчару Пантелији Срећковићу по ком је и добио име, за његовог живота био је доступан за изучавање. Послије Срећковићеве смрти 1903. године, рукопису се потпуно губи траг и до данас није пронађен. Први пут је поменут 1902. године у дјелу Михаила Михайловича Сперанског *Заметки о рукописях Белградских и Софийских библиотек*. Према његовим изворима рукопис је имао укупно 186 страница, од тога двије у Калињину. Писан је на пергаменту писмом који се по оцјени Сперанског, подудара са писмом *Никољског јеванђеља*. Формат му је мала осмина, што се слаже са осталим босанским кодексима, као и број редака на страници, просјечно 21 (в. Драгојловић 2009: 152).

Чајничко јеванђеље

Чајничко јеванђеље је једино које је сачувано у Босни до нашег времена. Данас се налази у православној цркви у Чајничу, први га је поменуо у списку књига и рукописа ове цркве М. Вукчевић у чланку *Из старих србуља*. Јеванђеље је палеографски и лингвистички детаљно обрађено у моно-

графији Вере Јерковић *Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу*. Текст је писан на танком пергаменту, који је доста оштећен, формата (19,5 x 15 cm), накнадно је укоричен дрвеним корицама пресвученим кожом. Сматра се да је кодекс настао крајем XIV или почетком XV вијека.

Краљевић Марко – цртеж у пергаментном Чајничком јеванђељу

Копитареве јеванђеље

Јеванђеље се данас налази у Универзитетској библиотеци у Љубљани гдје је стигло годину дана после смрти Јернеја Копитара. Аустријска влада откупила је цијелу Копитареву библиотеку и поклонила је тадашњој Библиотеци Љубљанског лицеја, која је касније прерасла у Универзитетску библиотеку. Не зна се тачно и са сигурношћу како је рукопис доспιο у Копитареве власништво. Према неким изворима сматра се да му је рукопис поклатио Вук Стефановић Караџић.

Копитарево јеванђеље

Рукопис има 235 листова, писан је на пергаменту, формат мала осмина, недостаје му колофон. Текст јеванђеља није у потпуности сачуван, пагинација је направљена оловком, а поједини листови су недостајали већ у вријеме када је кодекс дошао у библиотеку у Љубљани, при каснијој употреби додато је десет листова од папира. (в. Драгојловић 2009: 128). Рукопис је дигитализован и доступан на сајту Народне библиотеке Србије.

Гиљфердингов (Лењинградски) апостол

Гиљфердингов (Лењинградски) апостол данас се налази у Лењинграду у Гиљфердинговој збирци.¹⁰ У 19. вијеку је био у власништву трговца Спасоја Јовичића, сматра се да је он рукопис поклонио Гиљфердингу. Писан је на пергаменту, формата (21 x 14 cm) у просјеку на страници има 21 редак. Обухвата укупно 302 фолије. Сматра се да су

¹⁰ Гиљфердинг је у 19. вијеку у Сарајеву радио као руски конзул. Бавио се прикупљањем босанских кодекса од којих је добар дио захваљујући њему стигао у Петроград.

рукопис писала два писара, данас је рукопис увезан у дрвене корице пресвучене смеђом кожом.

Јеванђеље из Довоље

Јеванђеље се данас налази у Лењинграду у Публичној библиотеци. Припада групи рукописа из Гиљфердингове збирке одмах иза Припковићевог јеванђеља . Мало се помиње у литератури и није детаљније проучавано. Први пут је регистровано у Отчету ГПБ¹¹ 1868. године, исте године када и Припковићево јеванђеље па се сходно томе сматра да им је и пут до Библиотеке био једнак.

Јеванђеље има 114 листова, писано је на папиру што је изузетак када су босанска јеванђеља у питању, три листа су на пергаменту. Према воденим знацима¹² Мошин сматра да датира у последњу четвртину 14. вијека. Потиче из манастира Довоље по ком је и добило име.

¹¹ Државна јавна библиотека у Лењинграду

¹² Коришћење хартије као материјала за писање у Средњем вијеку обезбиједиће каснијим истраживачима једно моћно средство за датирање старих рукописа. Ријеч је о воденим знацима (филигранима) и развоју филиграонологије као помоћне историјско филолошке дисциплине. Водени знак је контура слике израђена од танке жице и причвршћена на сито преко кога се ставља житка папирна маса. Знак од жице и сито остављају провидан траг на хартији, а то се јасно види ако се лист хартије окрене према свјетлости. Овај знак је представљао заштитну марку произвођача који је желио да осигура свој производ. Савка земља као и временско раздобље има своје карактеристичне знакове (Стокић – Симончић 2008: 128).

Јеванђеље из Довоље

Гилџфердингов апостол бр. 97

Од апостола¹³ из Гилџфердингове збирке бр. 97 сачувано је само четири листа. Одломак се као босански спомиње једино у раду В. А. Мошина *К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гилџфердинга ГПБ*, који сматра да спада у посљедњу деценију 14. вијека, до закључка је дошао на основу водених знакова из тог доба. Кодекс је писан на папиру. Шидак је дошао до закључка у својим истраживањима да је кодекс настао у крилу Српске православне, а не цркве босанске. Такође ни Лавров није Гилџфердингов одломак унио у поглавље о босанским рукописима. Херта Куна у књизи *Босанска средњовијековна књижевност* одломак убраја у босанске рукописе, али нема детаљније анализе о одломку, нити наведених аргумената да је кодекс припадао рукописном наслеђу средњовијековне Босне.

¹³ Апостол – новозавјетна књига, која садржи текст *Дела апостолских и посланица* светих апостола Јакова, Петра, Јована, Јуде и Павла, а понекад и синаксар. Јавља се као: *апостол изборни*, *праксапостол*, састављен од читања (лекција) аналогно ономе у изборном јеванђељу или као *апостол пуног текста*, који садржи читања за сваки дан у току цијеле литургијске године.

Јеванђеље Qn I No 26

Рукопис је први пут поменуто 1875. године у Отчету ГПБ у Лењинграду и убројан у босанске рукописе 14. вијека. Кодекс укупно има 160 листова, формат му је (23,5 x 17,5 cm).

Листићи из Монтепрандона

Рукопис се састоји од два пергаментна листића малог формата. Листићи су били залијеplени на кодексу формата (16 x 12 cm), на унутрашњој страни корица. Кодекс на којем су били залијеplени Листићи налази се у библиотеци града Монтепрандона у збирци која је припадала Giacomo della Marca. Збирка је послје његове смрти припала по његовом завјештању самостану S. Maria delle Grazie. Иначе Giacomo della Marca (алијас Јаков Маркијски), познати франевачки инквизитор био је послан у Босну да се бори против босанских крстијана.

Према Драгојловићевом писању и изворима Ватрослава Јагића, фотографије је Јагићу прослиједио бискуп Фракнои 1904. године. Како није могао одлијепити листиће, Јагић је имао само фотографије.

Јагић је даље записао да су листићи из 15. вијека, и да су могли бити власништво Јакова Маркијског или славенских емиграната насељених у Аконитанију. Текст на листићима писан је двостубачно, доста је оштећен, читљив је само на малим дијеловима који нису били прекривени кожом од увеза кодекса. Листићи су касније одлијеplени. Према Јагићевим истраживањима писани су ћирилицом (Драгојловић 2009: 112).

Пантелејмонов апостол

Рукопис се данас налази на Атосу у Руском манастиру Св. Пантелејмона. Има свега 161 лист, није сачуван у потпуности, недостаје му почетак и крај, као и пар листова у средини.

Основне податке о рукопису први је објавио Лавров 1914. године. Опис и садржај рукописа дао је 1981. године А. Е. Tachiaos у свом албуму, у којем су објављене и фотографије (једна црно - бијела и једна фотографија у боји). Последњих тридесет листова јако је оштећено као и увез, изгубљени су и први и четврти кватернион. Текст је писан на једностубачно са 22 до 23 ретка на страници. Формат кодеса је мала осмина (19,5 x 14 cm), писан је на пергаменту који је доста дебео и груб.

Григорович – Гиљфердингови одломци

Рукопис није сачуван у цјелини, сачувало се само осам листова, од којих се два налазе у Москви у Рукописном одјелу ГПБ *Лењин* у Григоровичевој збирци. Осталих шест листова налази се у Рукописном одјелу ГПБ *Салтјоков-Щедрин* у Лењинграду у Гиљфердинговој збирци. Сматра се да су Григорович - Гиљфердингови одломци најстарији сачувани рукопис средњовијеквне Босне.

Гиљфердингови одломци по формату одударају од уобичајеног формата за босанске кодексе, величина листова је (27,7 x 20,5 cm). Оба дијела одломка писана су на пергаменту.

Гршковићев одломак апостола

Рукопис се данас налази у Југословенској академији знаности и умјетности у Загребу. Одломак је објавио В. Јагић у

Старинама 1893. године, при чему је додао и фотокопије у природној величини. Различита су мишљења и наводи о самом историјату кодекса. Јагић наводи: *да му је још 1892. године писао римски каноник Иван Црнчић како је 1888. у Рим долазио Антон Матанић, жупник из Врбника на Крку, и том приликом даровао та четири листа пергаментa (Куна 1975б: 150). Гриковићев одломак је један од малобројних босанских споменика писаних глагољицом. Састоји се од свега четири листа, писан је на дебелом пергаменту, текст је писан на једностубачно. Формат му је мало већи него код осталих босанских кодекса, први и четврти лист су формата (21,7 x 15,5 cm), а други и трећи лист имају формат (22,7 x 16,5 cm).*

Софијско јеванђеље

О Софијском јеванђељу први је писао Б. Цонев и то о два одломка који се налазе у Народној библиотеци Кирил и Методиј у Софији. Први одломак означен је под сигнатуром 23 (има 51 лист), а други под сигнатуром 468 (има шест листова), (Куна 1975б: 151). Уз ова два помиње се и трећи који П. С. Георгијев назива Плевенски листићи, налазе се у Библиотеци културног добра Георги Димитров у Плевену, заведени су под сигнатуром 091/180 (два листа), (Куна 1975б: 150). Георгијев даље наводи да су одломке Библиотеци поклонили Ст. Георгиев и Пантев из Тетевана у Бугарској. Кодекс није побудио већи интерес научне јавности, поред наведених аутора помиње га само Н. Гошић у чланку Босанско рукописно јеванђеље Софијске народне библиотеке Кирил и Методиј.

Текст је писан на пергаменту. Према наводима Х. Куне у књизи *Средњевјековна босанска књижевност* сва три одломка су доста оштећена, пергамент је танак и гладак, *Пле-*

венски листићи имају жуту нијансу, због оштећења нека су мјеста теже читљива.

Ватикански српски еванђелистар

Данас се налази се у Збирци славенских рукописа бр. 4 у Ватикану. Кодекс има 275 листова писаних на пергаменту, величине је (25,5 x 17,5 cm), писан је двостубачно, богате је илуминације. Сматра се да је писан у првој половини 13. вијека. На основу палеографских особина Јованка Максимовић долази до закључка да је рукопис вјероватно писан за бана Нинослава од стране писара Десоја (исти писар је потписан и на повељи бана Нинослава), (Максимовић 1976: 123).

Белићев листићи или Друго мостарско јеванђеље

Рукопис је пронашао А. Белић у Мостару, одломци су се налазили у његовој приватној збирци све до његове смрти од када им се губи траг. Рукопис је приказао и обрадио М. Павловић у студији *Белићев одломци босанског јеванђеља*.

Према Павловићевом писању, одломак се састоји од свешчице од четири пресавијена листа, сачувани су били први и последњи. Листови су од памучног папира, са воштаним мрљама, без воденог знака, формат је (17,8 x 12,1 cm) са 22 ретка на свакој страници, текст је писан једностубачно, ћирилицом крајем 14. или почетком 15. вијека (в. Куна 1975а: 48).

Закључак

Цјелокупно рукописно наслеђе средњовијековне Босне заслужује пажњу не само за књижевна него и за лингвистичка, историјска и културноисторијска истраживања без обзира на то што је српска средњовијековна књижевност сачувана у

малом обиму и пружа нам, у ствари, само назнаке о некадашњем књижевном стваралаштву, које усред несрећних историјских околности није успјело да стигне до наших дана.

Литература

1. Грујић 1937: П. М. Грујић, *Једно јеванђеље босанског типа XIV-XV века у јужној Србији*. У: *Зборник лингвистичких и филолошких расправа у част А. Белића о 40-годишњици његова научног рада посвећују његови ученици и пријатељи*. Београд: Млада Србија.
2. Даничић 1984: Ђ. Даничић, *Никољско јеванђеље*. У: Д. Драгојловић (ред.), *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Београд: Службени гласник.
3. Драгојловић 2009: Д. Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Београд : Службени гласник.
4. Ђурић, Иванишевић 1961: Ј. Ђурић, Р. Иванишевић, *Јеванђеље Дивоша Тихорадића*. У: *Зборник Византолошког института САН*, књ. 7, Београд : САН.
5. Куна 1975а: Н. Кuna, *Bosanski rukopisi i kodeksi u svijetu južnoslavenskih redakcija staroslovenskog*, Zenica: Svjetlost.
6. Куна 1975б: Н. Кuna, *Bosanski rukopisi i kodeksi u svijetu južnoslavenskih redakcija staroslovenskog*, Sarajevo: Svjetlost.
7. Максимовић 1983: Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд : Просвета.
8. Максимовић 1976: Ј. Максимовић, *Сликарство минијатура у средњовековној Босни*. У: *Зборник радова Византолошког института*, Београд: Византолошки институт САН, књ. XVII.
9. Момировић, Петар. *Стари рукописи и штампане књиге у Чајничу*. <<http://www.fmks.gov.ba/>>. 28.02.2014.
10. Столић, Микуљевић 2004: А. Столић, Н. Микуљевић, *Приватни живот у српским земљама средњег века*, Београд : Clío.
11. Стокић-Симончић 2008: *Књига и библиотеке код Срба у средњем веку*. Панчево: Градска библиотека.
12. Стојановић 1903: в. Стојановић, *Каталог рукописа НБС*, Београд. У: Д. Драгојловић (ред.), *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Београд: Службени гласник.

Manuscript treasure of medieval Bosnia

Abstract: In this article, a short view of the handwriting heritage of the Medieval Bosnia has been made. Handwriting heritage consists mainly of the handwriting books which are not original pieces, but copies from the originals, and language that was used was Glagolic and Cyrillic. Those were mainly translations of the Ancient Slavenic books of the Holly Bible. Aside from handwriting books, Medieval writing heritage consist of epigraphic tombs, and of the diplomatic pieces. In the beginning of research of Medieval Bosnian library, we are facing the fact, that there are only few preserved pieces of any kind of books.

Key words: manuscript, codex, Middle Age, Bosnia, medieval literature.

Биографија

Споменка Кузмановић, рођена у Сарајеву 1978. године. Дипломирала на Филозофском факултету у Источном Сарајеву на одсеку Општа књижевност и библиотекарство. Стручни библиотечки испит положила 2007. у Националној и универзитетској библиотеци у Сарајеву. Мастер студије завршила на Филолошком факултету у Београду 2012. године, одсек за Библиотекарство и информатику. Запослена од 2008. године у Народној и универзитетској библиотеци РС у Служби за обраду библиотечке грађе.